

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Викрадення людей як злочин відоме на території нашої держави ще часів Договору росіян з греками за князя Олега 911 р.[1, с. 7]. Вже «Руська Правда» до злочинів проти сімейного права і моральності включала такий злочин як викрадення дівчиць. Даний злочин порушував права батьків, ганьбив викрадену і був образою моральності [2, с. 333]. Крім того, в ст. 29 (Короткої редакції) зазначалося, що «а ожн оуведеть чужь холопъ либо робоу, платити емуо +за обиду двенадцать гривен»[3, с. 48, 61]. Встановлюючи розмір штрафу за викрадення холопа, законодавець передбачив, що сума штрафу за викрадення перевищувала суму штрафу за вбивство холопа.

Як показує аналіз законодавства X-XIII ст., викрадення холопа прирівнювалося до крадіжки майна. Про це свідчить той факт, що ст. 38 Руської Правди (Просторова релакція) передбачала різницю між украденою худобою і челядином тільки в тому, що останній володів мовою, що дозволяла встановити, хто був його попереднім власником. Однак свідчення челядина не мали самостійної цінності[3, с. 66, 98]. У тому випадку, коли особа, що викрала челядина, виявлялася, вона повинна була відшкодувати збитки, понесені потерпілим внаслідок відсутності у нього челядина, і заплатити штраф, причому сума штрафу за даний злочин в два з половиною рази перевищувала суму штрафу за вбивство рядового холопа і дорівнювала штрафу за вбивство кваліфікованого вотчинного фахівця.

Псковська Судова грамота (1397-1467) за викрадення людини передбачала вже смертну кару[1, с. 150].

Судебники 1497 р. (ст. 9) і 1550 р. (ст. 61) встановлювали смертну кару за «головну татьбу» – крадіжку людей – холопів [2, с. 361]. Холоп вважався найбільш цінним для власника майном (В історико-правовій літературі склалася позиція, відповідно до якої головна татьба – це викрадення людей, переважно холопів. Див.: 4, с. 135). Викрадення челядина (холопа) визнавалося злочином і згідно з Литовським статутом 1529 року [5, с. 95-96].

Після входження України до складу Росії у 1654 р. на її території була поширена чинність Соборного Уложення царя Олексія Михайловича (1649). З цього часу починається новий етап у розвитку кримінального законодавства і практики його застосування. Вперше перестали застосовуватися як джерела права звичаї і судова практика. Треба зазначити, що якщо раніше викрадення людей (холопів) розглядалося як злочин проти власності, то Уложення, передбачаючи смертну кару за викрадення жінок і немовлят, вже віднесло його до порушення прав особистих. У розділі XXII вказувалося, за які злочини (провини) і кого піддавати смертній карі, а за які – не призначати страту, а піддавати винного іншим покаранням. Особи, визнані винними у замаху на цнотливість жінки або насильному її викраденні з дому, зазнавали смертної карі. Крім того, закон встановлював обов'язок залежних людей, слуг надавати допомогу своїй господині при замаху на її життя, здоров'я.

свободу і честь. Недостатня активність слуг у захисті своєї господині або, тим більше, пособництво злочинцям також каралися смертною карою (ст. 16) [6, с. 388].

Аналогічне покарання передбачалося і в Військовому артикулі 1715 року, квітня 26. У розділі 21 «Про запалювання, грабіжництво і крадіжку» визначалося, що «ежели, кто человека украдет и продаст, оному надлежит, ежели докажется, голову отсечь» (артикул 187)[7, с. 362].

Звід законів Російської імперії, (велінням государя Імператора Миколи Павловича складений), встановлював відповідальність за викрадення людей вільних для утримування їх в неволі і крадіжку немовлят (глава шоста, § 1) [8, с. 89]. У ст. 429 вказувалося, що той, хто людину вільного стану викраде і продасть, той підлягає позбавленню всіх прав стану, покаранню батогом і засланням на каторжку роботу. Про тяжкість даного покарання свідчить той факт, що позбавлення всіх прав стану полягало для дворян – у позбавленні дворянства потомственного або особистого і пов'язаних з ним прав; для духовенства – в позбавленні духовного сану. Позбавлення прав стану супроводжувалося позбавленням чинів, честі, доброго імені і відзнак. Однак, за викрадення інородців (татар, калмиків) належало стягувати грошовий штраф. Тих же, хто не мав можливості його заплатити, карали тілесно. І тільки надалі був прийнятий указ, згідно з яким відмінності між викраденням інородців і обивателів вже не проводилися.

Значна увага приділялася питанню про відповідальність за даний злочин і в Уложенні про покарання кримінальне та виправне 1845 року, яке розглядало викрадення людини як фізичне захоплення особи, називаючи такі його види в залежності від мети вчинення даного діяння – работоргівлю, викрадення дітей і викрадення жінок.

Норми про викрадення дітей були віднесені законодавцем до посягань проти прав стану (ст. ст. 1407-1409 Уложення). Вид покарання за даний злочин визначався в залежності від цілей викрадення немовлят, тривалості часу затримання викраденого й інших обставин справи. Так, викрадення дитини з наміром приховати його справжнє походження або стан каралося каторгою на строк від чотирьох до шести років. Викрадення дітей при відсутності вказаної мети вважалося менш тяжким злочином і каралося ув'язненням на строк від двох місяців до одного року і чотирьох місяців, або позбавленням всіх особливих, особисто і за станом привласнених прав і переваг і засланням в Сибір, або направленням у виправні арештантські роти, або триманням у гамівному будинку на строк від одного року і чотирьох місяців до двох років з позбавленням деяких прав [9, с. 137].

Окремо передбачалося викрадення жінок як діяння, що посягає на їх цнотливість і добре ім'я або ж що порушує права інших осіб стосовно викраденої (ст. ст. 1529, 1530, 1549, 1580, 1582 Уложення). Якщо діяння було спрямовано проти самої викраденої, то воно каралося лише за умови вчинення його проти волі останньої, тобто шляхом насильства або обману. При визначенні покарання за скоєне закон звертав увагу, з одного боку, на мету діяльності, розрізняючи: 1) викрадення з метою зґвалтування, що карається як замах на зґвалтування, але зі значним пом'якшенням покарання при добровільній відмові від зґвалтування; 2) викрадення з метою спричинення

шкоди доброму імені викраденої; 3) викрадення з метою вступу з нею у шлюб. З іншого боку, для розв'язання питання про відповідальність мало значення, викрадена дівчина чи заміжня жінка, а також які наслідки діяння. У другому випадку викрадення карається як при здійсненні його проти волі викраденої з тими ж відмінностями за метою скоєного, так і зі згоди викраденої, притому остання також притягувалася до відповідальності на вимогу потерпілих – батьків, осіб, що їх заміщують, або чоловіка[9, с. 152, 154, 158].

Подальше своє вдосконалення і розвиток законодавство про кримінальну відповідальність за викрадення людини набуло в Кримінальному Уложенні 1903 року, де мав місце спеціальний розділ «Про злочинні діяння проти особистої свободи», що встановлював відповідальність за викрадення дитини, неповнолітньої, незаміжньої жінки для вступу з нею в шлюб без її згоди. Відповідальність за викрадення дитини диференціювалася в залежності від мети його вчинення. Так, ст. 502 Кримінального Уложення вказувала, що винний у викраденні, прихованні або підміні чужої дитини, що не досягла чотирнадцяти років, карається ув'язненням у виправний будинок. Якщо дитина викрадена, прихована або підмінена для жебрацтва або іншого аморального заняття, або з корисливою метою, або з метою позбавити дитину прав її стаю, то винний карається ув'язненням у виправний будинок на строк не менше трьох років. На призначення покарання за викрадення неповнолітньої впливали такі фактори, як вік викраденої, наявність або відсутність її згоди на викрадення, а також мета вчинення даного діяння. Згідно зі ст. 505 винний: 1) у викраденні неповнолітньої віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років без її згоди або хоч і з її згоди, але з використанням у зло її невинності; 2) у викраденні дівчини, що досягла шістнадцяти років, без її згоди, якщо таке викрадення здійснене для «непотребства», карається – у випадку, передбаченому пунктом першим даної статті, направленням у виправний будинок, у випадку, вказаному в пункті другому, – направленням у виправний будинок на строк не більше трьох років. Такому ж покаранню підлягає вищий у викраденні особи жіночої статі віком від чотирнадцяти до двадцяти одного року, без її згоди, з метою зашкодити її честі оголошенням того, що відбулося. У відповідності до ст. 506 Уложення винний у викраденні незаміжньої жінки з метою вступу з нею в шлюб, без її на те згоди, карається ув'язненням на строк не менше шести місяців[10, с. 223].

Таким чином, уявлення про викрадення людей в Х-ХІХ ст.ст. на території нашої держави можна отримати лише за допомогою аналізу кримінального законодавства того часу, оскільки, на жаль, практично відсутні не тільки архівні матеріали, але й опис конкретних фактів викрадення людей в літературі. Важливо підкреслити, що протягом даного періоду часу законодавство про кримінальну відповідальність за викрадення людини, в тому числі й дитини, безперервно розвивалося й удосконалювалося. Підтвердженням цього служать кримінально-правові норми, що містяться в законодавчих актах того часу і якнайдокладніше регулюють питання про відповідальність за викрадення людини.

У післявоєнний період особлива увага в кримінальному законодавстві приділялася захисту інтересів дітей. Так, КК Української РСР 1922 р. серед посягань на особисту свободу передбачав викрадення, приховання і підміну чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих мотивів.

Покарання за цей злочин – позбавлення волі на строк до чотирьох років (ст. 162). Таким же чином вирішувалося дане питання в КК Української РСР 1927 р. і КК РРФСР 1926 р. з тією лише різницею, що встановлене покарання передбачало позбавлення волі на строк до п'яти (ст. 157 КК УРСР) і до трьох років (ст. 149 КК РРФСР). Це, очевидно, було пов'язано з тим, що на відміну від викрадення дітей випадки викрадення дорослих практично були нечастим явищем. Діти ж продовжували залишатися об'єктом посягань. Їх викрадали для привласнення і виховання, використання викраденої дитини для паразитичного існування за допомогою бродяжництва і жебрацтва, з помсти, з метою здійснення відносно їх дій сексуального характеру, для отримання більшої житлоплощі та інш. Так, в 1964 р. була затримана громадянка Мостюгіна, яка протягом семи років вела паразитичний спосіб життя і викрала за три роки п'ятнадцять дітей, яких використовувала для заняття жебруванням [11, с. 13].

КК Української РСР 1960р. встановлював відповідальність за викрадення чужої дитини. Ст. 124 КК Української РСР встановлювала: «Викрадення або підміна чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих мотивів, – карається позбавленням волі на строк до п'яти років». Таким же чином вирішувалося дане питання в кримінальних кодексах більшості інших союзних республік, однак КК РРФСР, Грузії і Молдавії визнавали злочинним також викрадення дитини, вчинене без корисливої мсти і при відсутності інших низьких мотивів. Своєрідним винятком були норми, що передбачали відповідальність за викрадення жінки всупереч її волі для вступу з нею в шлюб або фактичні шлюбні відносини, які містилися в КК деяких республік. Наприклад, в ст. 135 КК Туркменської РСР, ст. 233 КК РРФСР.

Проблема прав людини привернула увагу міжнародного співтовариства і стала предметом широкого обговорення і дослідження в післявоєнний час. Значна увага приділяється їй і в правовій науці.

Важливо підкреслити, що формування юридичних норм у сфері прав людини відбувається з урахуванням індивідуальних, громадських і міжнародних аспектів функціонування суспільних відносин. З посиленням взаємозалежності і взаємозв'язку світу проблема прав людини перестає бути лише внутрішньодержавною справою. Міжнародні інститути, що здійснюють контроль у галузі прав людини, все більше впливають на діяльність держав щодо приведення в життя міжнародних стандартів в цій сфері.

Для України, яка переживає посттоталітарний період, проблема прав людини має як теоретичне, так і практичне значення. У теоретичному плані, поставлене завдання приведення національного законодавства у відповідність зі змістом міжнародних документів універсального і регіонального характеру в сфері прав людини. У практичному плані першочерговою задачею є подальше вирішення питань дотримання прав людини в національному масштабі.

Побудова правової держави і розвиток демократичних принципів суспільного життя передбачають визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, передусім життя, здоров'я, свободи, гідності, честі, прав і інтересів особи. Конституція України (ст. 3) зафіксувала, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Проголосивши ці цінності, Україна йде шляхом побудови

правової держави, яка, згідно з Конституцією, має на увазі для кожного не тільки право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), але й дійовий механізм реалізації конституційних установлень. Однією з ефективних ланок такого механізму є кримінально-правові засоби, що передбачають встановлення відповідальності за посягання на життя, здоров'я, права, свободи і недоторканність особи.

Динаміка, значне зростання злочинів, пов'язаних з посяганням на особисту свободу людини, і результати правового реагування на їх здійснення за *остатні десять років також свідчать про необхідність подальшого вдосконалення законодавства про відповідальність за них і практики його застосування*. Дані МВС України за вказаний період часу показують істотне зростання злочинів цієї категорії. Так, якщо в 1990 р. в Україні було зареєстровано п'ятнадцять кримінальних справ, 1996 р. – двадцять дві, то в 1999 р. вже двадцять вісім кримінальних справ [12]. Очевидно, тенденція зростання цих злочинів, їх різноманітність і підвищена суспільна небезпека призвели до необхідності встановлення в новому КК норми, що передбачає відповідальність не тільки за викрадення дитини, але і за викрадення людини і незаконне позбавлення її волі (ст. 146 КК). Тим самим Верховна Рада привела кримінальне національне законодавство у відповідність з положеннями міжнародних договорів, таких як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про цивільні та політичні права 1966р., згідно з якими кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність.

Аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини дозволяє зробити висновок, що даний злочин як одне з посягань на особисту свободу мало місце протягом багатьох сторіч, а норми, що встановлюють відповідальність за нього, перебували в постійному розвитку і знайшли своє подальше вдосконалення в новому КК України.

Історичний аспект питання, що розглядається, дозволяє глибше зрозуміти природу цих злочинів, виявити не тільки їх правову, але й соціальну характеристику.

Список літератури: 1. Хрестоматія по истории русского права/Сост. М.Ф.Владимирский-Буданов. Вып. 1. Изд-е 5-е. СПб-Киев, 1899. 2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Изд-е 4-е с доп. СПб-Киев. 1905. 3. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Под ред. О.И.Чистякова. М., 1984. 4. Зимин А.А. Россия на рубеже XV-XVI столетий. М., 1982. 5. Старый Литовский статут 1529 года. Б.м.; Б.и; Б.г. 6. Собрание Уложение 1649 года: Текст, комментарии. Ленинград, 1987. 7. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма / Под ред. О.И.Чистякова. М., 1986. 8. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Павловича составленный. Т. XV. СПб. 1842. 9. Свод законов Российской империи. Часть II. Т. XV. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Б.м.; Б.и; 1885. 10. Свод законов Российской Империи. Дополн. Том к Своду законов Российской Империи. Уголовное Уложение 22.03.1903 / Под ред. А.Ф.Волкова, Ю.Д.Филлипова. Б.м.: Б.и.. Б.г. 11. Лавров В.П. Расследование похищения или подмена ребенка. М., 1966. 12. Довідка Міністерства Внутрішніх Справ [Про злочини, пов'язані з посяганням на особисту волю людини] від 28 лютого 2000р. № 7-490 На № 21 від 15.02.2000р.

Надійшла до редколегії 19.07.2001